

SLOVENCİ MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

APRILSKA VOJNA

Že v času vlade Milana Stojadinovića (1935-1939) se je Jugoslavija zunanje politično in gospodarsko povezala s fašistično Italijo in nacistično Nemčijo. Nemčija je povezavo spodbujala zato, ker je hotela pridobiti balkanske države za svoje vojne načrte.

Pristop so podpisali 25. marca 1941 na Dunaju. Na dogodek so se množice burno odzvale. Demonstracije so bile po vsej državi. Vojska je izvedla državni udar, razglasila kralja Petra II. za polnoletnega in sestavila novo vlado, ki pa ni preklicala pristopa k trojnemu paktu, čeprav se je skrivaj pogajala z Veliko Britanijo.

Zmedo v državi je prekinil napad nemške vojske. Nemško letalstvo je 6. aprila bombardiralo Beograd, vojska pa je iz Avstrije, Madžarske, Romunije in Bolgarije vdrla v Jugoslavijo. Vodstvo je s kraljem na čelu pobegnilo v tujino.

Jugoslovanska vojska zaradi neizurjenosti in zastarele oborožitve ni bila kos napadalcem. Jugoslovanski vladni pooblaščenici so zato 17. aprila 1941 podpisali brezpogojno kapitulacijo. Hitler je razdelil jugoslovansko ozemlje Nemčiji, Italiji, Madžarski in Bolgariji.

Ob napadu na Jugoslavijo je ban Dravske banovine Marko Natlačen ustanovil Narodni svet za Slovenijo, ki je 10. aprila (ob nastanku NDH - neodvisna država Hrvaška, ko je Jugoslavija dejansko nehala obstajati), razglasil, da prevzema oblast v Sloveniji. Toda že čez en teden je Narodni svet prenehal delovati, saj so okupatorji prevzeli vso oblast.

Italijani so okupirano slovensko ozemlje združili v Ljubljansko pokrajino, ki so jo 3. maja 1941 priključili italijanski državi. V primerjavi z Nemci so vodili milejšo raznarodovalno politiko. Ker so si hoteli pridobiti naklonjenost prebivalstva, slovenskega jezika v javnosti niso prepovedali. Vendar so vsi trije okupatorji imeli enak cilj, da bi Slovenci izgubili etično samobitnost.

OSVOBODILNA FRONTA

Do ustanovnega sestanka OF je prišlo 26. aprila 1941 v stanovanju Josipa Vidmarja v Rožni dolini. Pobudnik za ustanovitev Protiimperialistične fronte je bila KPS, na sestanku pa so poleg njenih predstavnikov sodelovali še predstavniki krščanskih socialistov, levo usmerjenih Sokolovcev in kulturnih delavcev. Ob napadu Nemčije na SZ pa se je preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Zagovarjala je takojšen odpor proti okupatorjem, ki na bi bila osnova za združitev vseh Slovencev. Zahtevala je tudi lastno vojsko.

OF je z ustanovitvijo glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet prevzela vodenje oboroženega odpora na Slovenskem. Septembra 1941 je Vrhovni plenum, vodilno telo OF, postal tudi Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki naj bi bil edini pooblaščen, da na Slovenskem organizira oborožen odpor. S tem je vodstvo OF prepovedalo oblikovanje kakršnih koli oboroževalnih enot zunaj OF, ki bi se bojevale proti okupatorju.

Člani KPS so v OF od vsega začetka zagovarjali misel o prevzemu oblasti po sovjetskem vzoru. Prevzemali so vodilne položaje v OF in tako čedalje bolj onemogočali, da bi različno misleče združila v osvobodilnem boju.

ZAČETEK OBOROŽENEGA ODPORA

Prve partizanske akcije so aktivisti OF načrtovali in deloma tudi izvajali že junija 1941, julija in avgusta pa so organizirali že več diverzij in sabotaž, rušili so

proge, prekinjali električne in telefonske vode, minirali manjše mostove in ceste, da so onemogočili zveze med okupatorjevimi postojankami. Po takih akcijah so se navadno umaknili v gozdove, kjer so ustanavljali prve partizanske čete. Pravi boji z nemško in italijansko vojsko so se pričeli septembra. Partizanske akcije so postajale vse drznejše.

Najprej nemška, potem pa tudi italijanska vojska sta na partizanske akcije odgovarjali z nasiljem nad civilnim prebivalstvom. Požigali sta vasi ali posamezne domačije, streljali talce, preganjali in mučili svojce partizanov.

Pomembno središče začetkov osvobodilnega gibanja je bila Ljubljana. Tu je bila večina voditeljev gibanja in sprva tudi glavno poveljstvo partizanskih čet; od tod so organizirali odhajanje v partizane. Ljubljana je bila tudi obveščevalno in propagandno središče; delovale so tiskarne, od novembra 1941 do spomladi 1942 celo radio OF »Kričač«.

OF je v Ljubljani organizirala posebne manifestacije v počastitev za Slovence pomembnih zgodovinskih datumov: 29. oktober (osvoboditev izpod Avstro-Ogrske), 1. december (združitev v Kraljevino SHS); ob takih dnevih so se Ljubljančani med 7. in 8. uro zvečer protestno umaknili v svoja stanovanja; Ljubljana je postala zastrašujoče tiha. Že 8. februarja 1942, na obletnico Prešernove smrti, taka oblika državljanske nepokorščine ni bila več mogoča, saj so italijanske oblasti premaknile policijsko uro na zgodnejši čas. Nekateri narodno zavedni Ljubljančani so tudi bojkotirali obiske gledaliških predstav in druge javne prireditve.

Pozimi 1941 se je osvobodilno gibanje razmahnilo zlasti na Gorenjskem. Nastajali so prvi bataljoni in postojanke. Tako silovit razvoj partizanskega gibanja je prepričal nemške okupacijske oblasti, da slovensko ozemlje še zdaleč ni pokorjeno, zato tudi niso formalnopravno priključili zasedenega ozemlja Nemčiji. Čakali so na ugodnejše razmere, ki pa z nadaljnjim razvojem partizanskega gibanja niso nikdar dozorele.

V enem od napadov je Cankarjev bataljon v Rovtu pod Blegošem uničil nemško policijsko patroljo, ki je izgubila 46 vojakov od 50. Nemška vojska je zato Cankarjev bataljon zasledovala skoraj mesec dni, dokler ni prišlo do boja pri Dražgošah. Po tridnevni bojih v vasi se je bataljon umaknil na Jelovico. Nemci so se kruto maščevali nad vaščani Dražgoš. Vas so požgali do tal, pobili skoraj vse moške, ženske in otroke pa izgnali.

Še pred začetkom italijanske ofenzive leta 1942 so posamezni poveljniki partizanskih enot zaradi razmaha osvobodilnega gibanja postali pravi oblastniki in krojili pravico po svoji meri. Preganjali so nasprotnike osvobodilnega gibanja, jih obtoževali narodnega izdajstva ter pobijali. Večkrat so se samopašno obnašali tudi do borcev v enotah, ki niso bili pristaši partizanov. Domačini so se pred najhujšim ubranili tako, da so ustanavljali vaške straže. Te so od Italijanov prejele orožje in se zavzemale, da bodo branile domače vasi pred partizani.

Spomladi 1942 je namreč nastala Slovenska zaveza, ki je združevala predstavnike katoliškega in liberalnega tabora ter socialistične stranke. Tako kot pred vojno tudi tedaj med njimi ni bilo složnosti, zblížala pa jih je skupna nevarnost komunizma. Slovenska zaveza se je v svojem narodnem programu zavzemala za obnovljeno Kraljevino Jugoslavijo, ki naj bi bila federalistično urejena, njene meje pa naj bi se skladale z etičnimi – torej za združitev vseh Slovencev v eni državi.

DRŽAVLJANSKA VOJNA

Zaradi vse večjega revolucionarnega nasilja je Slovenska zaveza maja 1942 sklenila spodbuditi nastajanje oboroženih oddelkov, katerih naloga je bila

obramba pred takim nasiljem. V Ljubljanski pokrajini so v mestih nastale ilegalne oborožene skupine, na podeželju pa vaške straže.

Mnogi posamezniki so se odločili za sodelovanje s protikomunističnimi oboroženimi enotami iz povsem osebnih vzrokov - strahu, da bodo izgubili zemljo, da bo omejena njihova pravica do veroizpovedi, da njihovo življenje ne bo več otekalo kot dotlej.

Med italijansko ofenzivo na osvobojeno območje so se vaške straže najbolj okrepile. Že julija je oskrbo teh enot prevzela italijanska vojska in jih uradno začela imenovati MVAC (Milizia volontaria anticomunista - prostovoljna protikomunistična milica). Pripadniki OF so jih imenovali bela garda. Vaške straže so bile uničene 15. septembra 1943 (po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943, ko so izgubile glavno zaveznico) na Turjaku.

Oboroženi nasprotniki osvobodilnega gibanja na Slovenskem so bili tudi četniki (plava garda - po modrih uniformah jugoslovanske kraljeve garde. Še pred poletjem 1942 se je zbrala enota na Dolenjskem. Najprej je navidezno sodelovala s partizansko vojsko, kmalu pa so začeli napadati partizane in aktiviste OF. Četniško vojsko na tem območju so pomagali oskrbovati Italijani.

DOLOMITSKA IZJAVA

Do 1. marca 1943 je OF delovala kot organizacija različnih, a enakopravnih skupin. Čeprav je med njimi prihajalo do nesoglasji, to sprva ni resneje vplivalo na delo OF. Zapletlo se je, ko so se pokazala nesoglasja glede obračunavanja z nasprotniki osvobodilnega gibanja in ko so krščanski socialisti in sokoli skušali samostojneje nastopati med ljudmi na osvobojenem ozemlju.

Spomladi 1943 si je vodstvo KPS hotelo tudi na papirju zagotoviti vodilno vlogo v OF. Zaradi tega so morale posamezne skupine v njej podpisati dolomitsko izjavo, s katero so se odrekle ustanavljanju lastnih strank.

Dolomitska izjava je spremenila dotedanja razmerja med ustavnimi člani OF in s tem v osvobodilnem gibanju na Slovenskem. KPS si je z izjavo hotela pridobiti politični monopol in izvesti socialistično revolucijo. OF je s tem izgubila koalicijsko naravo - do Dolomitske izjave je bila OF zveza enakopravnih partnerjev -, ki je dotlej odlikovala slovensko osvobodilno gibanje. Dolomitska izjava je bila tako prva grenka izkušnja nekomunističnih članov OF, ki je odločilno vplivala na oblikovanje povojne politike na Slovenskem.

KOČEVSKI IZBOR

Partizansko gibanje na Primorskem, v Benečiji in na Koroškem, ki ga je OF načrtno vzpodbujala, naj bi bistveno pripomoglo k priključitvi teh pokrajin Sloveniji. OF pa je tudi načrtno oblikovala oblastne organe, zlasti na osvobojenih ozemljih.

Dogodek, ki je potrdil, da znotraj okupiranega območja nastaja nova država, je bil zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943. na njem so izvolil 120-članski Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) ali Plenum OF (parlament), ki je bil zakonodajna in predstavniška oblast na Slovenskem, ter 40-člansko delegacijo za Avnoj (Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije).

Izvoljeni odposlanci so sklenili, da bodo nadaljevali boj proti okupatorjem, pa tudi proti beli in plavi gardi. Potrdili so pripadnost novi, demokratični Jugoslaviji in priznali Tita za vrhovnega komandanta partizanske vojske in voditelja jugoslovanskih narodov.

SNOO se je preimenoval v SNOS (Slovenski narodnoosvobodilni svet) na zasedanju slovenskega parlamenta v Črnomlju 19. in 20. februarja 1944.

NASTANEK DOMOBRANSTVA

Zaradi kritičnega položaja na svetovnih bojiščih in s tem povezano primanjkovalje nemških vojaških enot na okupacijskem ozemlju so Nemci dopustili ustanovitev kolaborantskih (sodelovanje z okupatorjem) vojaških enot. V Ljubljanski pokrajini je tako nastalo Slovensko domobranstvo, ki je bila pomožna policijska sila za nadzor nad okupiranim ozemljem.

Domobranci so opravičevali svoj obstoj s tem, da so se predstavljali kot vojaška organizacija za obrambo domovine pred komunizmom. Svojo privrženost Nemcem so 20. aprila 1944 potrdili z domobranksko prisego na stadionu za Bežigradom. Udeležila sta se je tudi načelnik Ljubljanske pokrajinske enote Leon Rupnik in ljubljanski škof Gregorij Rožman.

Takrat je domobrankska vojska štela že 13 000 vojakov. Oskrbovali in urili so jih Nemci. Njen namen je bil, da bi se skupaj z Nemci bojevala proti partizanom, ob koncu vojne bi pričakovala zaveznike in se izkazala za edino pravo osvobodilno vojsko. V tistem času je mednarodna javnost že priznala partizansko vojsko kot zaveznike, domobrance pa so zaradi sodelovanja z Nemci šteli med kvislinge. Na posledice sodelovanja z okupatorjem so opozarjali tudi člani begunske vlade v Londonu in neuspešno pozivali domobrance, naj se pridružijo partizanskim enotam.

Ob koncu vojne so se domobranci skupaj z nemškimi enotami umaknili na Koroško in v Furlanijo. Nekateri med njimi so še vedno verjeli, da se bodo vrnili z anglo-ameriško vojsko in se skupaj z njo bojevali proti partizanom. Toda Angleži, ki so zasedli Koroško, so jih konec maja in v začetku junija 1945 začeli pošiljati nazaj v Slovenijo. Nove slovenske in jugoslovanske oblasti so jih najprej zaprle v zbirna taborišča (npr. v Zavod sv. Stanislava v Ljubljani). Tam so jih zaslišali, nato so jih del (predvsem mladoletne) izpustili, del poslali na prisilno delo in v zapore, večino pa brez rednega sodnega postopka usmrtili (največ v Kočevskem rogu in v opuščeni rudniški rovih v Zasavju). Od približno 9500 vrnjenih domobrancev so jih usmrtili med 7 in 8 000, poleg tega pa še neugotovljeno število civilistov. Nove jugoslovanske oblasti so dale pobiti tudi več kot 10 000 pripadnikov drugih enot, ki so med vojno sodelovale z okupatorji in se borile proti partizanom: ustašev, hrvaških domobrancev, četnikov in drugih.

PARTIZANSKO ŠOLSTVO IN ZDRAVSTVO

Šolstvo: na osvobojenem ozemlju so že spomladi 1942 nastale prve partizanske šole. Ker je zelo primanjkovalo učnih pripomočkov in tehničnih sredstev, so učenci dobili le osnovno znanje (branje, pisanje in računanje). Po kapitulaciji Italije se je organiziranost partizanskega šolstva izboljšala => povečalo se je število šol, izdelani so bili učni načrti, učitelji so bili povabljeni na seminarje, starši pa na roditeljske sestanke.

Zdravstvo: na osvobojenem ozemlju je bilo za ranjene partizane zgrajeno veliko bolnišnic. Prva je nastala maja 1942. Kasneje sta postali najbolj znani osrednja partizanska bolnišnica v Kočevskem Rogu in bolnica Franja nad Cerknim.

Jeseni 1943 je partizanska vojska na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem za približno 30 000 vojakov potrebovala na mesec 192 ton mesa (pribl. 950 govedi), 16,8 tone masti, slanine ali olja, 270 ton moke, 30 ton riža, 450 ton krompirja, 4,5 tone sladkorja, 75 ton fižola, 18 ton soli in 9 milijonov cigaret.

OSVOBODITEV

V prvih dneh maja so partizanske enote osvobodile osrednjo Slovenijo. V severni Sloveniji so hudi boji potekali tudi še po 8. maju, ko je že veljala splošna kapitulacija nemške vojske v Evropi. Poslednje nemške in kvistlinške enote so se predale šele 15. maja 1945 na Poljani pri Prevaljah.

Cilji, ki jih je postavila OF leta 1941, so bili doseženi. Partizanska vojska je osvobodila vse slovensko ozemlje do etičnih meja in maja 1945 je bilo videti, da bo tako ostalo. Slovenija si je kot del federativne demokratične Jugoslavije obetala samostojnost in suverenost, čeprav je bilo že pred osvoboditvijo znova čutiti centralistične težnje.